

УДК 811.161.2/.3'373.423-042.2

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2024-93-31>

СЕМАНТИЧНЕ ВИКЛЮЧЕННЯ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ ЯК НАСЛІДОК ВНУТРІШНЬОМОВНОЇ ОМОНІМІЇ

Щербина Д. В.

аспірант кафедри української мови

Криворізький державний педагогічний університет

пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

orcid.org/0000-0002-7104-9261

dmytro.shcherbyna@kdpu.edu.ua

Ключові слова: *омонімія, міжмовна омонімія, омоніми, міжмовні омоніми, омоніми, семантичне виключення, українська мова, білоруська мова.*

У статті на основі дібраного з тлумачних словників української та білоруської мов фактичного матеріалу докладно проаналізовано лексико-семантичні особливості повної українсько-білоруської міжмовної омонімії (семантичне виключення), спричиненої внутрішньомовною омонімією. У ході дослідження окреслено поняття омонімиї й показано, що на стику співвіднесених омонімиї двох мов виникають пари однорідних і різнорідних міжмовних омонімії із відношенням семантичного виключення. Установлено, що специфіку цього відношення в кожному конкретному випадку зумовлює передусім характер зв'язків між компонентами в самих омоніміях. З'ясовано, що омонімії, утворені від інших міжмовних омонімії, теж можуть генерувати омоніміїні пари із семантично взаємовиключеними корелятами (навіть якщо словотворення нівелює певні компоненти чи семи твірних омонімії) і втрачають цей потенціал лише тоді, коли в результаті деривації виродяться в омоніміїні із семантично тотожними або частково омоніміїніми корелятами. Дослідження засвідчило, що серед українсько-білоруських міжмовних омонімії переважають іменникові омонімії, кореляти яких окреслюють конкретне поняття (назви ботанічних і зоологічних таксонів, господарські, наукові терміни тощо). Чимало таких омоніміїні постало на рідному ґрунті (українському чи білоруському) унаслідок словотворення й еволюції багатозначних лексем, яка призвела до їх розпаду на окремі мовні одиниці. Кореляти багатократних прикметникових міжмовних омоніміїні головню утворені від омоніміїні слів або основ. У прислівникових міжмовних омоніміїні, виниклих на стику омоніміїні двох мов, домінують кореляти відприкметникового походження, але зрідка трапляються й відіменникові – як однорідні, так і різнорідні.

SEMANTIC EXCLUSION OF UKRAINIAN-BELARUSIAN INTERLINGUAL HOMONYMS AS A RESULT OF INTRALINGUAL HOMONYMY

Shcherbyna D. V.

Postgraduate Student at the Department of the Ukrainian Language

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina Ave., 54, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

orcid.org/0000-0002-7104-9261

dmytro.shcherbyna@kdpu.edu.ua

Key words: *homonymy, interlingual homonymy, homonyms, interlingual homonyms, homonyms, semantic exclusion, Ukrainian language, Belarusian language.*

The article analyzes in detail the lexical and semantic features of complete Ukrainian-Belarusian interlingual homonymy (semantic exclusion) caused by intra-lingual homonymy on the basis of factual material selected from the explanatory dictionaries of the Ukrainian and Belarusian languages. Our research defines the concept of homonem and shows that at the junction of correlated homonems of two languages, pairs of homogeneous and heterogeneous interlingual homonyms with the relation of semantic exclusion arise. The paper establishes that the specificity of this relation in each case is determined primarily by the nature of the connections between the components in the homonems themselves. It reveals that homonems formed from other interlingual homonems can also generate homonymous pairs with semantically mutually exclusive correlates (even if word formation eliminates certain components or semes of derivational homonems) and lose this ability only when, as a result of derivation, they degenerate into a homopair with semantically identical or partially homonymous correlates. The study has proved that Ukrainian-Belarusian interlingual homonems are dominated by noun homonems whose correlates outline a specific concept (names of botanical and zoological taxa, economic and scientific terms, etc.). Many of these homonyms appeared on native soil (Ukrainian or Belarusian) because of derivation and the evolution of polysemous lexemes, which led to their disintegration into separate linguistic units. Correlates of multiple adjectival interlingual homonems are mainly formed from homonymous words or stems. In the adverbial interlingual homopairs which arose at the junction of homonems in two languages, correlates of adjectival origin prevail, but occasionally there are also correlates of noun origin, both homogeneous and heterogeneous.

Постановка проблеми. Українсько-білоруські мовні зв'язки мають давню історію, досліджувану в численних аспектах під різними кутами зору. Зіставний аналіз лексики української та білоруської мов – досить перспективний напрям сучасної лінгвістичної науки, надто коли взяти до уваги близьку спорідненість цих мов і їх тривалу взаємодію, адже білоруська мова (значною мірою знехтувана у своїй державі через агресивну експансію російської мови) є в Україні мовою національної меншини. Українська й білоруська мови характеризуються спільністю морфем, подібністю лексичної та синтаксичної структури, системою регулярних фонетичних відповідностей і схожими морфологічними чергуваннями. Із цього погляду особливого наукового інтересу набирає явище міжмовної омонімії, яким охоплено чималу

кількість українських і білоруських лексем. Міжмовні омоніми подеколи ускладнюють спілкування і становлять труднощі під час упорядкування словників і перекладу, а також навчання іноземних мов. Помилковий вибір відповідника в процесі комунікації може призвести до зміни стилістичного забарвлення й викривлення змісту всієї фрази, що й зумовлює **актуальність** дослідження.

Мета й завдання статті. Мета розвідки – дослідження лексико-семантичних особливостей повної українсько-білоруської міжмовної омонімії (семантичне виключення), спричиненої внутрішньомовною омонімією. Досягненню окресленої мети підпорядковано такі завдання: розкрити сутність явища міжмовної омонімії; визначити типи семантичних відношень між омонімічними

відповідниками порівнюваних мовних систем; дібрати з глумачних словників фактичний матеріал, який відповідає семантичному виключенню, виниклому внаслідок внутрішньомовної омонімії; проаналізувати лексико-семантичну специфіку дібраних омонімічних опозицій.

Предмет та об'єкт дослідження. Предмет дослідження – українсько-білоруські міжмовні омоніми з відношенням семантичного виключення, викликаним внутрішньомовною омонімією. Об'єкт дослідження – явище міжмовної омонімії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під міжмовними омонімами ми розуміємо різномовні слова, які збігаються формою усно, на письмі чи в межах регулярних відповідностей (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами, і цілком або частково різняться змістом [5, с. 100].

Як зазначають П.Х. Чамісо-Домінгес [6, с. 1114–1118] та М.Л. Рока-Варела [7, с. 36], усе розмаїття семантичних відношень на лексичному рівні між омонімічними відповідниками порівнюваних мовних систем можна звести до трьох типів:

- семантичне виключення (повна семантична розбіжність, коли співвіднесені лексеми мають зовсім різне, часом навіть протилежне значення);
- семантичне включення (часткова семантична розбіжність, коли лексема однієї мови має ширше або вужче значення, ніж її аналог у другій мові);
- семантичний перетин (часткова семантична розбіжність, коли лексеми зіставлених мов мають принаймні одне спільне й щонайменше одне відмінне значення).

Джерельною базою дослідження слугують українсько-білоруські омонімічні опозиції, охоплені відношенням семантичного виключення, зумовленого внутрішньомовною омонімією, і виявлені шляхом порівняння семантичних структур українських лексем, поданих у Словнику української мови в 11 томах [3] і Словнику української мови у 20 томах [4], із семантичними структурами білоруських лексем. Відомості про походження досліджуваної лексики взято з етимологічних словників української та білоруської мов [2].

Семантичне виключення українсько-білоруських міжмовних омонімів з'являється через різний значеннєвий розвиток етимологічно тотожних лексем у споріднених мовах, у результаті випадкового збігу форми слів різного походження або під впливом внутрішньомовної омонімії. В останньому випадку слову або множині омонімічних корелятивів однієї мови протиставляється множина омонімічних корелятивів іншої мови.

Будь-яку множину співвідносних внутрішніх омонімів називають омонемою, а кількість лек-

сичних корелятивів в омонемі – її кратністю (див., зокрема, [8]). Омонему, утворену лише з одного слова, треба вважати однократною. У такому разі, якщо з n -кратною омонемою однієї мови корелює m -кратна омонема іншої мови й у структурах омонем немає семантично співвіднесених слів, виникає $n \times m$ пар міжмовних омонімів, обійнятих семантичним виключенням.

Наведемо кілька прикладів: укр. **жіжка** [від **гіжка** 'ніжка в холодці', **гіжкі** 'холодець із свинячих ніжок' < псл. **gyža** < ***gyzja** з первісним значенням 'наріст, гуля' < іє. ***geu-** 'кривити, робити опуклим'; ж., перев. мн. **жіжкі**, розм.] 'задній бік коліна, колінний сухожилок' {біл. **падкаленак**, тільки мн. **паджылки**} і біл. **жыжка**¹ [від **жыжа** 'рідота' < псл. ***židja**; ж.] '1) текуча суміш рідких і твердих речовин; рідота 2) рідка частина страви; юшка', біл. **жыжка**² [від **жыгаць** 'жалити, кусати, обпикати' < псл. **žego**, ***žygo**, ***žegti** < ***gegti**, пов'язані з іє. ***dheg**^h- 'палити'; ж., діал.] 'жалка кропива; жалива'; укр. **зрінути**¹ [від **рінути** < псл. **rinoti** 'кинутися; текти, потекти', пов'язане з **рій**, **ріка**; док.] '1) зазвучати; 2) звільнитися від прив'язі, пут тощо або вислизнути, зірватися з чогось; 3) [перен.] раптово покинути якесь місце, роботу та ін.' {біл. **сарвацца**}, укр. **зрінути**² [очевидно, результат контамінації **знірнути** й **рінути**; док.] '1) піднятися з глибини води на поверхню; виринути; 2) [перен.] стрімко піднятися, злетіти вгору; 3) [перен.] раптово з'явитися, показатися // виникнути, зародитися // виявитися' {біл. **вЫплыць** / **вЫплыці**, **усплыць** / **усплыці**}, і біл. **зрынуць** [від **рінути** < псл. **rinoti** 'кинутися; текти, потекти', пов'язане з **рій**, **ріка**; док., розм.] '1) скинути, звалити вниз; 2) [перен.] скинути, позбавити влади' {укр. **скінути**}.

В обох випадках двократній омонемі однієї мови протистоїть іншомовна однократна омонема, що її елемент значеннєво не співвідноситься із жодним елементом опозита. Тож кожна з поданих опозицій генерує $2 \times 1 = 2$ омопар, між корелятами яких спостерігається семантичне виключення: укр. **жіжка** й біл. **жыжка**¹, укр. **жіжка** й біл. **жыжка**²; укр. **зрінути**¹ й біл. **зрынуць**, укр. **зрінути**² й біл. **зрынуць**. Кореляти омопар укр. **зрінути**¹ й біл. **зрынуць** (з огляду на їх походження) етимологічно тотожні, а решта утворених пар демонструють випадковий збіг форми різнопохідних лексем.

Чи не найприкметнішою рисою міжмовних омонем є те, що більшість їх, на відміну від наведених вище, має значеннєво співвідносні елементи. Якщо ці елементи утворюють k омопар, тоді внаслідок зіставлення двох омонем кратності n і m виникає $n \times m - k$ пар семантично взаємовиключених міжмовних омонімів. Значеннєві кореляти можуть бути як семантично тотожними:

– укр. **дива́н**¹ [ч.] ‘предмет м’яких меблів для сидіння й лежання зі спинкою та бильцями; канапа’ {біл. **кана́па**}, укр. **дива́н**² [ч.] ‘1) [іст.] рада найвищих сановників у султанській Туреччині; 2) сукупність урядових установ, що завідують адміністративними та судовими справами в деяких сучасних країнах мусульманського Сходу; 3) [літ.] поетична збірка одного автора в східних літературах’ {біл. **дыва́н**} і біл. **дыва́н**¹ [ч.] ‘тканий, найчастіше ворсистий, візерунчастий виріб для вкривання підлоги, оздоблення стін тощо; килим’, біл. **дыва́н**² [ч.] ‘= укр. **дива́н**²’ (укр. **дива́н**¹ ∪ біл. **дыва́н**¹),

так і частково омонімічними:

– укр. **заста́ва**¹ [ж.] ‘1) віддавання кредиторів якого-небудь майна або коштовності для забезпечення одержуваної позички; 2) річ, залишена тому, хто видає позичку // внесена грошова сума, що забезпечує виконання зобов’язань’ {біл. **закла́д, зало́г**}, укр. **заста́ва**² [ж.] ‘1) [іст.] місце в’їзду до міста або виїзду з нього, яке охороняла варта // пост на центральному шляху для збирання з проїжджих мита, податків за проїзд або перевезення товарів; 2) військовий охоронний загін, охоронна варта // місце розташування військового підрозділу, який охороняє певну ділянку державного кордону’ {біл. **заста́ва**} і біл. **заста́ва** [ж.] ‘1) = укр. **заста́ва**¹ (у 1 знач.); 2) = укр. **заста́ва**² (у 2 знач.); 3) [розм.] застава, загата, гребля’ (укр. **заста́ва**¹ ∪ біл. **заста́ва**; біл. **заста́ва** ⊃ укр. **заста́ва**² – семантичне включення);

– укр. **ла́дний**¹ [розм.] ‘1) гарний, красивий // сонячний, погідний // добрий, справний’ {біл. **ла́дны**}; 2) добре, вдало, акуратно зроблений, виконаний // вдало, зі смаком підібраний’ {біл. **ла́дны**}; 3) зичливий, приязний, привітний // лагідний, ніжний’ {біл. **ла́скавы**}; 4) дружний, злагоджений, гармонійний’ {біл. **ла́дны**}, укр. **ла́дний**² [розм.] ‘схильний, охочий що-небудь робити // готовий до певних учинків; згодний на певну дію, стан’ {біл. **га́товы**} і біл. **ла́дны** [розм.] ‘схильний, охочий що-небудь робити // готовий до певних учинків; згодний на певну дію, стан’ {біл. **га́товы**} і біл. **ла́дны** [розм.] ‘1) досить великий, значний; чималий, порядний, добрячий; 2) = укр. **ла́дний**¹ (у 1 знач.); 3) = укр. **ла́дний**¹ (у 2 знач.); 4) = укр. **ла́дний**¹ (у 4 знач.)’ (укр. **ла́дний**² ∪ біл. **ла́дны**; біл. **ла́дны** ∩ укр. **ла́дний**¹ – семантичний перетин).

Зіставлені багатократні омоніми іноді мають у складі значеннєві кореляти різних типів, наприклад:

– семантично тотожні й семантично включені: укр. **буза́**¹ [ж.] ‘легкий хмільний напій з проса, гречки чи ячменю’ {біл. **буза́**}, укр. **буза́**² [ж., розм.] ‘бешкет, безладдя, скандал’ {біл. **буза́**} і біл. **буза́**¹ [ж.] ‘1) рештки рідини разом з оса-

дом; оденки, гуща; 2) = укр. **буза́**¹; 3) відклади на дні водойм; мул, намул’, біл. **буза́**² [ж., розм.] ‘= укр. **буза́**²’ (укр. **буза́**¹ ∪ біл. **буза́**², укр. **буза́**² ∪ біл. **буза́**¹; біл. **буза́**¹ ⊃ укр. **буза́**¹, укр. **буза́**² = біл. **буза́**²);

– семантично тотожні й семантично перетинні: укр. **міша́ти**¹ [недок.] ‘1) розмішувати, перемішувати щось’ {біл. **мяша́ць**}; 2) змішуючи, сполучати щось’ {біл. **мяша́ць**}; 3) перемішуючи, порушувати порядок чого-небудь’ {біл. **мяша́ць**}; 4) [перен., розм.] втягати, вплутувати кого-небудь у щось’ {біл. **мяша́ць**}; 5) [перен., розм.] помилково приймати одне за інше; плутати, не розрізняти’ {біл. **блы́таць**}, укр. **міша́ти**² [недок., прост.] ‘заважати’ {біл. **мяша́ць**}, укр. **міша́ти**³ [недок., заст.] ‘бентежити, пантеличити’ {біл. **бянтэ́жыць**} і біл. **мяша́ць**¹ [недок.] ‘1) = укр. **міша́ти**¹ (у 1 знач.); 2) = укр. **міша́ти**¹ (у 2 знач.); 3) = укр. **міша́ти**¹ (у 3 знач.); 4) [розм.] = укр. **міша́ти**¹ (у 4 знач.); 5) [розм.] переорювати’, біл. **мяша́ць**² [недок., прост.] ‘= укр. **міша́ти**²’ (укр. **міша́ти**¹ ∪ біл. **мяша́ць**², укр. **міша́ти**² ∪ біл. **мяша́ць**¹, укр. **міша́ти**³ ∪ біл. **мяша́ць**¹, укр. **міша́ти**³ ∪ біл. **мяша́ць**²; укр. **міша́ти**¹ ∩ біл. **мяша́ць**¹, укр. **міша́ти**² = біл. **мяша́ць**²).

Загалом кажучи, на інтерлінгвальному стику омоніем оприявнюються різні відношення між їх корелятивними елементами, тому названий вид міжмовної омонімії можна розглядати під трьома кутами зору. По-перше, окремо, поза повною і частковою омонімією. Але в такому разі аналіз, очевидно, матиме чимало збігів із результатами, здобутими під час дослідження повних і часткових міжмовних омонімів, оскільки нас усе одно цікавитимуть насамперед омонімічні кореляти, чи то повністю, чи то частково розбіжні в плані змісту. Через це описаний спосіб видається нам не зовсім доречним.

Другий шлях – зігнорувати факт внутрішньомовної омонімії й аналізувати лише омоніми, розгрупувавши їх по відповідних підрозділах залежно від семантичного зв’язку між корелятами в кожній із них. Від цього шляху ми теж відмовилися, поклавши собі будь-що зберегти цілісність омоніем, елементи яких об’єднані передусім формою, а форма, як відомо, визначальний параметр і внутрішньомовних, і міжмовних омонімів.

Тож ми пішли третім шляхом, умовно прийнявши значеннєво тотожні й частково омонімічні елементи різномовних омоніем за матеріал, на базі якого постають омоніми із семантичним виключенням. Цей шлях виправданий хоч би й із математичної позиції, адже, коли поглянути на останні співвіднесені дієслівні омоніми укр. **міша́ти**¹⁻³ і біл. **мяша́ць**¹⁻², неважко помітити, що на їх стику виникає чотири омоніми, охоплені семантичним виключенням, проти однієї пари із семантично

тотожними й однієї пари з частково омонімічними (семантично перетинними) корелятами. Проте не математика, звісно ж, відіграла ключову роль у нашому виборі, а уважне спостереження за властивостями й особливостями омонем, найбільше зумовленими, як ми вже змогли пересвідчитися, характером їх складників (внутрішньомовних омонімів) і яскраво вираженими саме в значеннєво взаємовиключених міжмовних корелятах.

Цілком зрозуміло, що омонемами, однотипно утворені від інших міжмовних омонем, зберігають потенціал породжувати омоніми міжмовних корелятів із відношенням семантичного виключення навіть тоді, коли внаслідок деривації втрачають певні складники й семи вихідних омонем. Так, на основі омонем укр. **мішати**¹⁻³ і біл. **мяшáць**¹⁻² виникли омоніми: укр. **мішáтися**¹ [недок.] ‘1) з’єднуватися, зливатися з чим-небудь // втрачати чіткість обрисів; здаватися одною масою; 2) розташовуватися впереміш із ким-, чим-небудь; 3) втрачаючи ясність, ставати незрозумілим, плутаним; 4) [розм.] втручатися; 4) пас. до **мішáти**¹ {біл. **мяшáцца**}, укр. **мішáтися**² [недок., заст.] ‘бентежитися, пантеличитися’ {біл. **бянтэжыцца**} і біл. **мяшáцца** [недок.] ‘= укр. **мішáтися**¹’. В обох похідних омонемах зник елемент, пов’язаний із просторічним значенням, крім того, деривати від укр. **мішáти**¹ і біл. **мяшáць**¹ стали тотожними в плані змісту. Але на стику цих омонем однаково виникла омоніма із семантично взаємовиключеними корелятами – укр. **мішáтися**² ∪ біл. **мяшáцца**. Можливість генерувати омоніми, обійняті семантичним виключенням, міжмовні омоніми втрачуть лише тоді, коли в результаті словотвору самі виродяться в омоніму зі значеннєво тотожними або частково омонімічними корелятами, як-от: похідна від поданих вище прикметникових омонем укр. **лáдний**¹⁻² і біл. **лáдны** прислівникова омонімічна опозиція укр. **лáдно** (від укр. **лáдний**¹) і біл. **лáдна** (укр. **лáдно** ∩ біл. **лáдна**).

Але повернімося до дієслів. Спільність характеристик дериваційних процесів у міжмовних омонемах укр. **мішáтися**¹ і біл. **мяшáцца**² можна пояснити насамперед тим, що їх твірні омоніми виникли внаслідок розпаду полісемії та перетворення окремих лексико-семантичних варіантів багатозначних слів на самостійні лексичні одиниці. Проте й різнопохідні омоніми виявляють часом чимало спільних рис. Наприклад, псл. **tesati** й псл. **česati** (< *česti) набули в сучасній українській мові форм **тесáти** й **чесáти**, тоді як у сучасній білоруській мові злилися в одній формі **часáць**, утворивши омоніму **часáць**¹⁻². Розгляньмо міжмовні омоніми укр. **чесáти** і біл. **часáць**¹⁻² докладніше: укр. **чесáти** [недок.] ‘1) розправляти, розчісувати гребінцем волосся; 2) очищувати від домішок, вирівнювати прядиво, вовну тощо; 3) [розм.] енер-

гійно, із запалом щось робити (бігти, танцювати, бити, стріляти, говорити та ін.)’ {біл. **часáць**} і біл. **часáць**¹ ‘= укр. **чесáти**’, біл. **часáць**² [недок.] ‘1) рубаючи вповодж, знімати верхній шар деревини або каменю, щоб вирівняти чи надати потрібної форми; 2) виготовляти щось із деревини, каменю, обробляючи їх таким способом’ {укр. **тесáти**}. Злиття форм двох різних дієслів в одній білоруській словоформі відбулося, очевидно, не тільки через звукову близькість, а й через схожий характер дії та їх однакову валентність (див., зокрема, [1]) у первинних значеннях:

- **часáць**¹ (що?) валасы (чим?) грэбенем;
- **часáць**² (що?) дрэва (чим?) сякерай.

Що ж до другого (вторинного) значення біл. **часáць**², то воно фактично відповідає значенню біл. **вычэсваць**² {вигісувати}, яке цілком збігається валентністю з біл. **вучісуваць**¹ {вигісувати}:

- **вычэсваць**¹ (що?) пыл (з чого?) з валасоў (чим?) грэбенем;
- **вычэсваць**² (що?) брус (з чого?) з дрэва (чим?) сякерай.

Такі ж особливості відношень семантичного виключення має, певна річ, і дієслівна міжмовна омоніма біл. **часáць**² – укр. **чесáти**.

Кореляти іменникових міжмовних омонем наділені головню конкретними значеннями. Більшість корелятів з’явилася на рідному ґрунті (українському або білоруському) внаслідок дериваційних процесів і розвитку полісемії, що спричинився до втрати зв’язків між різними значеннями колись єдиного слова. Серед такої омонімічної лексики іноді трапляються слова з термінологічним значенням, зокрема назви рослин і тварин:

– укр. **димніця** [ж.] ‘рослина родини руткових із рожевими, пурпуровими або білими квітками’ {біл. **дымніца**} і біл. **дымніца**¹ [ж., діал.] ‘курна хата’, біл. **дымніца**² [ж.] ‘= укр. **димніця**’ (укр. **димніця** ∪ біл. **дымніца**²);

– укр. **коров’як**¹ [ч.] ‘висока трав’яниста рослина родини ранникових із великими жовтими квітками, зібраними в колосоподібне суцвіття; дивина’ {біл. **дзіванна**}, укр. **коров’як**² [ч.] ‘кал великої рогатої худоби’ і біл. **каравяк** [ч.] ‘= укр. **коров’як**²’ (укр. **коров’як**¹ ∪ біл. **каравяк**);

– укр. **косáч** [ч.] ‘тетерук-самець’ {біл. **касáч**} і біл. **касáч**¹ [ч.] ‘багаторічна трав’яниста рослина з довгими мечоподібними листками та великими квітками (переважно жовтими, синіми чи фіолетовими); ірис, півники’, біл. **касáч**² [ч.] ‘= укр. **косáч**’ (укр. **косáч** ∪ біл. **касáч**²).

Іменникові міжмовні омоніми з різнопохідними корелятами ми вже наводили вище: укр. **дивáн**¹⁻² і біл. **дывáн**¹⁻², укр. **жіжка** і біл. **жыжка**¹⁻². Омоніми цього гатунку теж часом

мають кореляти з термінологічними семами (зоологічними, хімічними, рибальськими, морськими тощо):

– укр. **жак**¹ [від пол. **zak** < нім. **Sack** ‘мішок, кишеня’; ч.] ‘рибальська снасть у вигляді двох крил із сітки, натягнутої на обручі; двокрилий ятір’ {біл. **жак**}, укр. **жак**² [неясне походження; ч., діал.] ‘двокрила комаха, самка якої живиться кров’ю; гедзь’ і біл. **жак** [ч.] ‘= укр. **жак**¹’ (укр. **жак**² ∪ біл. **жак**);

– укр. **золь** [від лат. **solutio** ‘розчин’; ч.] ‘найдрібніші частинки речовини в якомусь іншому середовищі’ {біл. **золь**} і біл. **золь**¹ [від псл. **zolv**, **zola**, споріднених із нім. **kühl** ‘прохолодний’, лат. **gelū** ‘холод, мороз’; ж.] ‘сира, пронизлива погода; сльота, моква’, біл. **золь**² [ч.] ‘= укр. **золь**’ (укр. **золь** ∪ біл. **золь**¹);

– укр. **лінь**¹ [від псл. **lěнь** ‘лінощі’; ж.] ‘лінощі’ {біл. **ляно́та**}, укр. **лінь**² [від гол. **lijn** ‘тонка мотузка’; ж.] ‘корабельна снасть у вигляді дуже міцного тонкого каната’ {біл. **лінь**} і біл. **лінь**¹ [від псл. **linь**, **linjь** ‘лин’; ч.] ‘прісноводна риба родини корошових із товстим слизьким тілом; лин’, біл. **лінь**² [ч.] ‘= укр. **лінь**²’ (укр. **лінь**¹ ∪ біл. **лінь**¹, укр. **лінь**¹ ∪ біл. **лінь**², укр. **лінь**² ∪ біл. **лінь**¹).

Як можна побачити, у складі наведених міжмовних омонем – однорідних і різнорідних – чимало корелятив окреслює істоту. Фіксуємо й такі міжмовні омонемні, де анімативне значення виявляють усі кореляти:

– укр. **крижак**¹ [від **криж** < пол. **krzyż** < ром. ***krodže**, ***krože** < лат. **crux** ‘хрест’; ч., заст.] ‘учасник хрестових походів, який попервах мав на одязі знак у вигляді червоного хреста; хрестоносець’ {біл. **крыжанóсец**, **крыжак**}, укр. **крижак**² [те саме походження; ч., діал.] ‘водоплавний птах родини качачих із темно-брунатним пір’ям (у самиці) й темно-зеленою головою та шиєю (в самця); крижень’ {біл. **крыжанка**} і біл. **крыжак** [ч., розм.] ‘= укр. **крижак**¹’ (укр. **крижак**² ∪ біл. **крыжак**);

– укр. **мурза** [від тат. **murza** < перс. **mīrzā**, що є результатом стягнення виразу **āmīr-zādā** ‘князівський син’; ч, іст.] ‘титул феодалної знаті в татар, а також феодал, який мав цей титул’ {біл. **мурза**} і біл. **мурза**¹ [запозичення з балтійських мов: літ. **mūrza**, лтс. **muřza** ‘замазура’ < **mūrti** ‘розмокати; грузнути, в’язнути’; ч. і ж., розм.] ‘брудна, замазана людина; замазура’, біл. **мурза**² [ч., іст.] ‘= укр. **мурза**’ (укр. **мурза** ∪ біл. **мурза**¹).

Серед корелятив багатократних прикметникових міжмовних омонем переважають ад’єктиви, утворені від омонімічних деривантів або основ:

– укр. **зольний** [спец.] ‘стос. до **золá**’ {біл. **зольны**} і біл. **зольны**¹ [спец.] стос. до **залá**’ {укр. **зольний**}, біл. **зольны**² ‘стос. до **золь**¹

(див. вище)’ {укр. **сирій**, **сльотáвий**} (укр. **зольний** ∪ біл. **зольны**²);

– укр. **лучний**¹ ‘стос. до **лук**’ {біл. **лучны**}, укр. **лучний**² ‘стос. до **лúкá** «місцевість, укрита багаторічними трав’янистими рослинами»’ {біл. **лугавы**}, укр. **лучний**³ [розм., рідко] ‘який добре **лучить** або з якого добре **лучити**; влучний’ {біл. **мёткі**, **тра́пны**} і біл. **лучны** ‘стос. до **лук**’ {укр. **лучний**¹} (укр. **лучний**² ∪ біл. **лучны**, укр. **лучний**³ ∪ біл. **лучны**);

– укр. **топкий** ‘здатний за відповідних умов **топiтися** «плавитися»’ {біл. **то́пкі**} і біл. **то́пкі**¹ ‘який може **ўтапiць** «утопити»’ {укр. **багністий**, **болотiстий**, **грузькiй**}, біл. **то́пкі**² ‘здатний за відповідних умов **тапiцца** «плавитися»’ {укр. **топкий**} (укр. **топкий** ∪ біл. **топкі**¹).

Але є й незначна кількість багатократних омонем із корелятами, виниклими внаслідок розпаду полісемії (деколи поряд із різнорідними корелятами): укр. **ярий**¹ [від псл. **jaгь**(**jь**) ‘весняний’, похідного з **jaгь** ‘весна’ < іє. ***iōro-/iēro-** ‘сезон, весна; рік’] ‘1) який дає урожай у рік посіву, однорічний (про злаки) {біл. **яравы**}, 2) який народжується, виводиться навесні {біл. **вэснавы**, **вясно́вы**, **вясняны**, **вясэ́нні**}, укр. **ярий**² [від псл. **jaгь**(**jь**) < іє. ***iō-g-** < ***iō-g-**, споріднене з гр. **ζωρός** ‘вогняний, міцний, незмішаний (про вино); жвавий, швидкий’] ‘яскравий’ {біл. **я́ркі**, **зы́ркі**, **яскра́вы**}, укр. **ярий**³ [те саме походження, що й у **ярий**²] ‘1) сповнений злості, гніву; лютий {біл. **лю́ты**, **раз’юшаны**, **яры**}; 2) палкий, пристрасний {біл. **па́лкі**, **га́рачы**}; 3) надмірний у своєму вияві // дуже сильний {біл. **шалёны**, **яры**}, і біл. **яры** ‘1) = укр. **ярий**³ (у 1 знач.); 2) = укр. **ярий**³ (у 3 знач.); 3) цілком відданий якійсь справі; завзятий, запеклий’ (укр. **ярий**¹ ∪ біл. **яры**, укр. **ярий**² ∪ біл. **яры**).

Останні прикметникові міжмовні омонемні можуть (хоч і втративши один компонент в українському опозиті) породити прислівникову міжмовну омонему: укр. **яро**¹ [до укр. **ярий**²], укр. **яро**² [до укр. **ярий**³] і біл. **яра** (укр. **яро**¹ ∪ біл. **яра**, укр. **яро**² ∪ біл. **яра**).

Поряд із прислівниковими міжмовними омонемами відприкметникового походження фіксуємо й відіменникові: укр. **правцём**¹ [діал.] ‘навпростець’ {біл. **напрасткі**, **напрасця́к**, **нацянькі**}, укр. **правцем**² [розм.] ‘без руху, без діла’ {біл. **слúпам** (стояти), **пóседам** (сидіти)} і біл. **праўцо́м** [діал.] ‘у стоячому, вертикальному положенні; стійма, сторч, сторчма’ (укр. **правцём**¹ ∪ біл. **праўцо́м**, укр. **правцем**² ∪ біл. **праўцо́м**).

Висновки й перспективи подальших розробок. Отже, у результаті внутрішньомовної омонімії на стику співвіднесених омонем двох мов постають пари однорідних і різнорідних міжмовних омонімів із відношенням семантичного виключення. Специфіку цього відношення в кож-

ному конкретному випадку визначає передусім характер зв'язків між компонентами в самих омонемах. Омонемі, похідні від інших міжмовних омонем, також мають здатність генерувати омонімічні пари, обійняті семантичним виключенням (навіть якщо деривація призводить до зникнення певних складників і сем твірних омонем) і втрачають цю здатність тільки тоді, коли внаслідок словотворення обернуться на омопару із семантично тотожними або частково омонімічними корелятами.

Перспективи дослідження вбачаємо в укладанні на базі дібраного фактичного матеріалу словника українсько-білоруських міжмовних омонімів, який стане в пригоді науковцям, викладачам, учителям, перекладачам, студентам філологічних спеціальностей, усім, хто вивчає українську й білоруську мови, дбає про культуру свого мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоконенко Л. Валентність дієслів-омонімів української мови. *Вчені записки ТНУ імені В. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. 2023. Том 34 (73). № 3. С. 1–7. DOI: 10.32782/2710-4656/2023.3/01.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол. : О. Мельничук (гол.) та ін. ; АН УРСР, НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
3. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. Білодід ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. Київ, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 15.02.2024).
4. Словник української мови : у 20 т. / гол. наук. ред. В. Русанівський; НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. Київ, 2010–2022. Т. 1–13. URL: <https://sum20ua.com> (дата звернення: 15.02.2024).
5. Щербина Д. Повні українсько-білоруські міжмовні омоніми. *Філологіка/Philologica : збірник наукових праць*. Кривий Ріг, 2020. Вип. 21. С. 97–112.
6. Chamizo Domínguez P.J. Los falsos amigos desde la perspectiva de la teoría de conjuntos. *Applied Linguistics Now: Understanding Language and Mind / La lingüística aplicada actual: comprendiendo el lenguaje y la mente*. Almería, 2009, P. 1111–1126.
7. Roca-Varela M.L. False Friends in Learner Corpora: A corpus-based study of English false friends in the written and spoken production of Spanish learners. Bern, 2015. 348 p.
8. Wojan K. Zjawisko homonemii międzyjęzykowej na przykładzie języków: polskiego, rosyjskiego i fińskiego. *Wokół homonimii międzyjęzykowej*. Warszawa, 2017. S. 41–69.

REFERENCES

1. Bilokonenko, L. (2023). Valentnist diiesliv-omonimiv ukrainskoi movy [Valence of homonymous verbs in the Ukrainian language]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. Vernadskoho. Filolohiia. Zhurnalistyka*. 34 (73), 3, 1–7. doi: 10.32782/2710-4656/2023.3/01.
2. Melnychuk, O. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. (Vols. 1–6). Kyiv.
3. Bilodid, I. (Ed.). (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian Language]. (Vols. 1–11). Kyiv. Retrieved from: <http://sum.in.ua>.
4. Rusanivskyy, V. (Ed.). (2010–2022). *Slovnyk ukrainskoi movy* [of the Ukrainian Language]. (Vols. 1–13). Kyiv. Retrieved from: <https://sum20ua.com>.
5. Shcherbyna, D. (2020). Povni ukrainsko-biloruski mizhmovni omonimy [Full Ukrainian-Belarusian Interlingual Homonyms]. *Filolohika / Philologica*, 21, 97–112.
6. Chamizo Domínguez, P.J. (2009). Los falsos amigos desde la perspectiva de la teoría de conjuntos [False friends from the Perspective of Set Theory]. In *Applied Linguistics Now: Understanding Language and Mind / La lingüística aplicada actual: comprendiendo el lenguaje y la mente*, (pp. 1111–1126). Almería.
7. Roca-Varela, M.L. (2015). *False Friends in Learner Corpora*. Bern.
8. Wojan, K. (2017). Zjawisko homonemii międzyjęzykowej na przykładzie języków: polskiego, rosyjskiego i fińskiego [The Phenomenon of Interlingual Homonymy on the Example of Polish, Russian and Finnish]. In *Wokół homonimii międzyjęzykowej* [Around Interlingual Homonymy], (pp. 41–69). Warszawa.